

Manuscrits hébreux et judéo-arabes médiévaux

Un rotulus du midrash *Pirqa de-Rabbenu ha-Qadosh* de la Geniza du Caire

Conférences de l'année 2012-2013

Judith Olszowy-Schlanger

Electronic version

URL: <http://journals.openedition.org/ashp/1569>

DOI: 10.4000/ashp.1569

ISSN: 1969-6310

Publisher

École pratique des hautes études. Section des sciences historiques et philologiques

Printed version

Date of publication: 1 September 2014

Number of pages: 26-40

ISSN: 0766-0677

Electronic reference

Judith Olszowy-Schlanger, « Un rotulus du midrash *Pirqa de-Rabbenu ha-Qadosh* de la Geniza du Caire », *Annuaire de l'École pratique des hautes études (EPHE), Section des sciences historiques et philologiques* [Online], 145 | 2014, Online since 28 November 2014, connection on 20 September 2020. URL : <http://journals.openedition.org/ashp/1569> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/ashp.1569>

MANUSCRITS HÉBREUX ET JUDÉO-ARABES MÉDIÉVAUX

Directeur d'études : Mme Judith OLSZOWY-SCHLANGER

Programme de l'année 2012-2013 : *Étude diplomatique et paléographique des documents de la Geniza du Caire.*

Un rotulus du midrash Pirqa de-Rabbenu ha-Qadosh de la Geniza du Caire

Les conférences de cette année ont porté sur l'étude des fragments de livres en forme de *rotulus* provenant de la Geniza du Caire.

L'identification récente des centaines de fragments des *rotuli* médiévaux provenant de la Geniza du Caire montre la popularité de cette forme du livre parmi les juifs orientaux à l'époque médiévale¹. Le rouleau à déroulement vertical était une forme du livre hébreu répandue à côté des codex et des rouleaux à déroulement horizontal, une forme qui semble avoir rempli des fonctions bien précises dans le monde lettré des communautés juives égyptiennes. Bien que l'analyse du corpus des *rotuli* identifiés n'est pas encore achevée, on constate déjà que le choix de cette forme correspondait très souvent à un besoin de livres à usage personnel. Plus de la moitié des *rotuli* conservés sont des livres dévotionnels, une partie contient des textes magiques, d'autres sont des guides professionnels (on trouve par exemple des listes de remèdes à l'usage des médecins). Une partie des *rotuli* sont des copies personnelles informelles des ouvrages savants : anthologies de passages du Talmud babylonien ou des sélections de *responsa* des Gaonim d'Iraq.

Parmi les genres copiés sur *rotuli* se trouvent aussi des anthologies de type midrashique contenant des recueils de dictons et citations portant sur les coutumes, les attitudes éthiques et la sagesse populaire. Cette année, notre séminaire a porté sur un tel recueil midrashique sur *rotulus* dont quatre fragments ont été découverts dans deux collections provenant de la Geniza du Caire, à la bibliothèque universitaire de Cambridge (trois fragments) et à la Bodleian Library, Oxford (un fragment). Le texte représente une des recensions d'un midrash aggadique connu sous le nom de *Pirqa de-Rabbenu ha-Qadosh*, dont d'autres recensions ou versions ont été publiées en tant que *Midrash Ma'aseh Torah*, ou bien *Huppat Eliyahu*, *Huppat Eliyahu Rabba* ou encore *Midrash Shloshah ve-Arba'ah*². Ce texte est composé principalement de

1. Pour une appréciation générale des *rotuli* de la Geniza du Caire et leurs textes, voir J. Olszowy-Schlanger, « The third form of the Hebrew book: rotuli from the Cairo Genizah », dans *Report of the Oxford Centre for Hebrew and Jewish Studies, Academic Year 2010-2011*, Oxford, 2011 (OCHJS), p. 89-93.
2. Ce texte a été souvent copié à l'époque médiévale et de nombreux manuscrits existent, chacun transmettant une version différente de ce texte. Une recension intitulée *Pirqa de-Rabbenu ha-Qadosh* a été publiée par S. Schönblum, *Shelosh Seferim Niftahim*, Lemberg, 1877, et par E. Grünhut, *Sefer ha-Liqqutim*, III, Jérusalem, 1900, p. 33-90, et republiée par J. D. Eisenstein, dans *Ozar Midrashim. A Library of Two Hundred Minor Midrashim*, 2 vol., New York, 1915, vol. II, p. 505-514. Le titre

passages puisés dans des sources rabbiniques, principalement le Talmud babylonien. Empruntés aux ouvrages savants, le choix des textes est ciblé ici vers les connaissances populaires : conseils portant sur l'hygiène, la médecine (beaucoup portent sur les saignées thérapeutiques), le régime alimentaire, les règles de pureté, ou encore des règles de comportement sexuel. Dans cette anthologie, des enseignements, proverbes, dictons et *exempla* hétérogènes sont organisés selon un principe d'énumération dans des groupes d'éléments qui vont par trois, quatre, etc. Pour prendre un exemple (TS K 21. 94, côté fleur, l. 22-23) : « Trois crient, mais leur cri n'est pas entendu : celui qui prête l'argent sans témoins, celui qui a une femme méchante et ne la divorce pas et celui qui vit dans une ville mauvaise et ne déménage pas », et d'autres exemples d'énoncés allant par trois, puis quatre, etc. Une telle structure du texte, organisé selon un principe « numérique », remplit un rôle mnémotechnique et pédagogique évident. Les listes des éléments allant par nombres, surtout par trois, sept et dix, étaient une devise littéraire et mnémotechnique répandue déjà dans la Bible¹ et dans la littérature rabbinique post-biblique, notamment comme principe de composition de certaines sections du Talmud².

Selon les recensions et manuscrits, les éléments sont énumérés par groupes de trois à dix éléments (ainsi, par exemple, dans la description du midrash dans le *Mahzor Vitry* mentionné ci-dessus), trois à douze (ou treize) éléments (comme dans la version de Grünhut), ou encore de trois à vingt-quatre (comme dans la version de Schönblum³).

L'origine et la date du *Pirqa de-Rabbenu ha-Qadosh* (et ses variantes) ont été peu étudiées : une forte composante du Talmud babylonien suggère que l'ouvrage date de la période des Gaonim (chefs spirituels des écoles rabbiniques en Irak dans les siècles qui ont suivi la conquête arabe) et émane de leur milieu. L'origine médiévale est notamment proposée par A. Altmann : le passage de la section « quatre » de *Pirqa de-Rabbenu ha-Qadosh* traitant des choses impossibles et impensables, אם יעלה המור,

reprend l'attribution apocryphe de l'ouvrage à R. Judah ha-Nasi qui apparaît dans certains manuscrits, par exemple, dans un des manuscrits du *Mahzor Vitry*, Oxford, Bodleian Library, MS Opp. 59, f. 54v, où un bref extrait de ce midrash est décrit comme provenant d'une *pesiqta* (פסיקתא) organisée selon l'ordre numérique de trois à dix, et défini comme « testament éthique » que R. Judah ha-Nasi aurait transmis à ces fils à l'article de la mort : וכתוב שם ז' דברים צוה רבינו הקדוש לבניו בשעה שנפטר לבית עולמו. Abraham Wertheimer a publié un bref texte d'une recension d'un midrash apparenté, sous le titre de *Midrash Shloshah ve-Arba'ah* (« Le midrash des trois et des quatre »), qu'il considère comme la version originale de l'ouvrage, voir *Bate Midrashot*, II, p. 33-90. Ce midrash numérique est repris sous le titre *Midrash Ma'aseh Torah* dans *Sefer Kol-bo*, chap. 118, éd. Constantinople, 1519, Venise, 1544 et Amsterdam, 1697, et réédité par A. Jellinek, *Bet ha-Midrash. Sammlung kleiner Midraschim und vermischter Abhandlungen aus der ältern jüdischen Literatur*, vol. III, p. 92-101. Une recension proche se trouve aussi dans Israel ben Joseph al-Naqāwā, *Menorat ha-Ma'or* (éd. H. G. Enelow, IV), sous le titre de *Huppah Eliyahu Rabba. Huppah Eliyahu* a aussi été réimprimée par Eisenstein, *Ozar Midrashim*.

1. Voir I. Avishur, « Ways of repetition of the numbers of perfection (3, 7, 10) in the Bible and the early Semitic literature » (en hébreu), *Be'er Sheva*, I (1973), p. 1-55.
2. Voir S. Friedman, « The chapter האשה רבה in the Babylonian Talmud, with a general introduction on the method of analysis of the sugiyya » (en hébreu), dans H. Z. Dimitrovsky (éd.), *Mehqarim u-Meqorot*, New York, 1978, p. 275-441.
3. Dans cette recension, les sections numériques ne sont pas dans l'ordre croissant strict : le texte commence par la séquence des sections contenant six, cinq, quatre puis trois éléments, et ensuite de sept à vingt-quatre.

בסולם תמצא דעת הכובסים, « si l'âne monte l'échelle, alors le savoir se trouvera parmi les blanchisseurs », pourrait faire référence polémique à la légende – *mirāj* musulmane décrivant Mohammed sur le dos de son âne Burāq montant au ciel sur une échelle¹.

En laissant de côté la question de l'origine de cette anthologie structurée en séquence numérique, on constate une grande popularité de ce midrash à l'époque médiévale, notamment parmi les communautés juives d'Égypte. En effet, d'autres manuscrits, toujours fragmentaires, des *midrashim* « numériques » existent dans les collections de la Geniza du Caire, en plus du *rotulus* dont les quatre fragments ont constitué l'objet de nos conférences. Par exemple, TS C 1. 3 contient trois feuillets correspondant à certains passages de l'édition de *Pirqa de-Rabbenu ha-Qadosh*. TS C 2. 175 (deux fragments) contient le même texte et provient probablement du même manuscrit. TS NS 329. 419 est un autre fragment du *Pirqa de-Rabbenu ha-Qadosh* écrit par le même scribe. TS C 2. 166 est un fragment du même midrash, mais semble provenir d'un autre manuscrit. Le rapport textuel entre notre *rotulus* et les autres témoins des *midrashim* numériques de la Geniza reste à déterminer.

Les conférences de cette année ont porté sur l'étude « codicologique », paléographique et textuelle des quatre fragments du même manuscrit. Les résultats de cette étude sont brièvement décrits ici. L'édition des quatre fragments de la Geniza suit dans l'appendice. Il ne s'agit pas d'une édition critique, et les comparaisons avec d'autres versions du midrash, notamment les versions imprimées, sont données à titre indicatif, là où la lecture est difficile ou le texte incompréhensible.

Les fragments et leur ordre

Les quatre fragments de la Geniza du Caire proviennent du même ouvrage, copié par le même scribe. Le texte couvre le recto et le verso d'un *rotulus*, le texte du verso étant copié à l'envers par rapport au texte du recto. Comme dans beaucoup de *rotuli* conservés, le scribe écrit son texte de haut en bas et puis retourne le support d'écriture verticalement : le bas du recto correspond au haut du verso. Comme nous allons le voir, les fragments conservés appartenaient à l'origine probablement à un seul rouleau ou « volume »². Nous avons tenté d'établir un ordre des quatre fragments en suivant le déroulement et la structure du texte ainsi que la numérotation, partiellement conservée, des parties constitutives du *rotulus*. Il reste quand même des doutes concernant la place du fragment I. Voici la liste des fragments identifiés :

1. A. Altmann, « The ladder of ascension », dans A. Altman (éd.), *Von der mittelalterlichen zur modern Aufklärung*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1987, p. 58.
2. L'examen des *rotulis* de la Geniza du Caire montre que les longs ouvrages pouvaient être copiés sur plus d'un *rotulus*. Par exemple, un exemplaire du traité *Beisāh* du Talmud babylonien a été copié sur trois *rotuli* sur papier, dont un, entièrement conservé, contient le dernier tiers du traité et porte la lettre *gimel* (« 3 ») en tête pour indiquer qu'il s'agit du troisième « volume » du même traité : MS Bodl. Heb. e 52(R). Deux autres fragments de la même copie du traité *Beisāh* provenant des autres parties – *rotuli* – de la même unité codicologique ont été identifiés : MS Bodl. Heb. d. 74. 14 et Cambridge, TS NS 329. 877. Pour l'analyse de ce manuscrit, voir A. Tal, « Between Talmud and abridgment: a Genizah scroll of BT Betzah », *Ginze Qedem*, 7 (2011), p. 75-144, surtout p. 76.

Fragment	Collection	Cote	Dimensions
I	Cambridge University Library	TS H 7. 21	250 × 148 mm
II	Cambridge University Library	TS K 21. 85	240 × 155 mm
III	Cambridge University Library	TS K 21. 94	380 × 148 mm
IV	Bodleian Library Oxford	MS Bodl. a 2 fol. 24	667 × 145 mm

Le *rotulus* n'est pas complet : des parties importantes du texte manquent. Seuls les fragments II et III se suivent directement. Le fragment IV, le plus long avec ses 87 lignes du texte, est un étroit rectangle de parchemin conservé en entier. Il contient une rangée horizontale des trous dans la marge inférieure du recto (qui correspond à la marge supérieure du verso) qui indiquent que cette pièce de parchemin a été cousue à la précédente. La marge supérieure du recto (= inférieure du verso) est conservée, mais il n'y a pas de traces de couture. Il est possible que ces traces de couture aient été rognées. Il est en effet difficilement envisageable, étant donné l'ordre du texte, que le fragment IV fasse partie d'un rouleau séparé.

Mis à part les fragments II et III qui se suivent directement, l'ordre des autres fragments n'est pas fondé sur les aspects codicologiques, mais plutôt sur leur contenu textuel. La place du fragment IV suit l'ordre grandissant des sections arrangées par nombres, qui correspond le plus souvent à l'ordre des sections dans les éditions imprimées existantes. Dans les fragments II, III et IV, l'ordre du texte indique aussi que le recto – la partie par laquelle le scribe a commencé son travail – correspond au côté fleur du parchemin. Le texte du midrash sur le fragment I, en revanche, est écrit sur le côté chair du parchemin. Voici l'ordre du texte :

recto

1. Fragment I (TS H 7. 21), côté chair : section des « sept » ;
2. Fragment II (TS K 21. 85), côté fleur : section des « trois » ;
3. Fragment III (TS K 21. 94), côté fleur : section des « trois » ;
4. Fragment IV (MS Bodl. Heb. a 2 fol. 24), côté fleur : section des « quatre » et section des « trois ».

verso

5. Fragment IV (MS Bodl. Heb. a 2 fol. 24), côté chair : section des « six » ;
6. Fragment III (TS K 21. 94), côté chair : section des « dix » ;
7. Fragment II (TS K 21. 85), côté chair : section des « dix » – section des « quatorze » ;
8. Fragment I (TS H 7. 21), côté fleur : texte différent du midrash, écrit par un scribe différent.

Cette distribution du texte reste néanmoins hypothétique. Le fragment I présente quelques difficultés. Le texte écrit au côté fleur de ce fragment est un texte qui n'appartient pas au midrash, et a été écrit par une autre main. Ceci est en contradiction avec les trois autres fragments où le midrash a été écrit au recto et au verso par le même scribe (même si l'écriture au côté fleur de TS K 21. 94 est plus cursive et d'un plus petit module). Le texte du midrash du fragment I concerne la section des « sept ». On

serait donc tentés de placer ce fragment entre les fragments IV (verso : « six ») et III (verso : « dix »). Cependant, même si un tel ordre des fragments est parfaitement justifié pour le verso, le recto s'avère incohérent, car un texte différent et paléographiquement hétérogène viendrait interrompre le texte du midrash. Le texte du fragment I parle effectivement des choses qui vont par « sept », et pourrait ainsi suivre le texte du fragment IV verso qui appartient à la section des « six ». Certains passages du fragment I se trouvent effectivement dans la section des « sept » dans certaines versions de *Pirqa de-Rabbenu ha-Qadosh* (par exemple, l'édition imprimée de Eisenstein¹). Cependant, la particularité de ce midrash est que son début parle aussi des choses qui vont par « sept », pour passer ensuite aux sections des « trois », « quatre », etc.² Il est donc probable que le texte du fragment I recto précède celui des autres fragments. Cela pourrait aussi expliquer la présence d'un texte différent du midrash sur le verso (fleur) du fragment I. En effet, étant donné que le recto du fragment I est placé au début du *rotulus*, son verso se trouve automatiquement à la fin. Il semble que le texte du midrash était terminé avant la fin de la lanière du parchemin, en laissant la dernière pièce vierge au verso. En effet, le verso du fragment II qui précède contient le texte de la section des « quatorze » qui, dans certaines version du *Pirqa de-Rabbenu ha-Qadosh*, constitue la fin de l'ouvrage. La fin du *rotulus*, et notamment le verso du fragment I serait donc laissé blanc par le scribe du midrash et réutilisé pour écrire un autre texte. La réutilisation des rectos blancs des rouleaux et des *rotuli* était en effet une pratique courante.

Une telle reconstruction de l'ordre des pièces cousues pour obtenir ce *rotulus* est fort probable. On remarque cependant que le recto du fragment I correspond au côté chair du parchemin, tandis que les rectos des autres fragments sont sur le côté fleur. On s'attendrait à ce que les côtés fleur et chair des pièces constitutives du fragment se retrouvent du même côté du *rotulus* pour maintenir un effet visuel uni (à l'instar de la règle de Gregory dans la composition des codex). Cependant, l'aspect uniforme du support n'est pas toujours une priorité dans la composition des *rotuli*³.

Les caractéristiques physiques du rotulus

Le *rotulus* est écrit sur le parchemin qui présente une différence entre les côtés fleur et chair. La chair est blanche-crèmeuse et la fleur est plus foncée, légèrement jaune et brillante. L'encre, à base de noix de galle, est brun foncé. Les pièces de parchemin sont longues et étroites. Le fragment IV, dont la longueur est presque entièrement conservée, mesure 667 mm de longueur. La longueur totale des quatre fragments réunis est de 1 537 mm. Les *rotuli* de parchemin de la Geniza du Caire pouvaient atteindre 3 mètres⁴. La largeur des pièces n'est pas rigoureusement la même : de

1. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 512-513.

2. Voir Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 505.

3. MS Bodl. Heb. a 3. 31, par exemple, est composé de morceaux de parchemin cousus aux morceaux de cuir.

4. Voir N. de Lange, *Greek Jewish Texts from the Cairo Geniza*, Tübingen, 1996 (Texte und Studien zum Antiken Judentum, 51), n° 15a (JNUL Heb. 4° 557.7/1 : auparavant collection Kaufmann, Budapest, voir « Report on Hebrew MSS in Hungary with special regards to the fragments of the Cairo Geniza », dans S. Löwinger et A. Scheiber [éd.], *Geniza Publications in Memory of Prof. Dr. David Kaufmann*, Budapest, 1949, p. xii ; + TS C 2. 87, TS F 2(1). 211, TS 32. 1 et TS K 27. 46).

145 mm pour le fragment IV à 155 mm pour le fragment II. Les fragments étaient cousus : le fil n'est plus conservé, mais des trous de couture sont visibles sur la marge du fragment II et du fragment IV. Les traces de pliage montrent que le rouleau était gardé enroulé ou plié en un petit paquet de 70 mm de hauteur et de largeur correspondante à la largeur du *rotulus*.

Deux fragments, les IV et II, conservent un nombre – lettre hébraïque à valeur numérique, surmontée d'un point. Ces nombres sont situés au verso (chair), au-dessus de la première ligne du texte, dans le coin droit, alignés à la marge droite du texte. Le fragment IV porte un *daleth* (« 4 ») et le fragment II un *he* (« 5 ») [voir fig. ci-dessous]. Ces numéros ne correspondent pas aux subdivisions du texte : dans les deux cas, le texte de la première ligne du fragment continue la dernière phrase de la pièce précédente, et le nombre ne correspond pas à la section « numérique ». Les numéros ne désignent pas non plus des rouleaux séparés : dans les deux cas, la pièce porte des traces d'avoir été cousue à celle qui précède. Ces numéros ne marquent pas non plus les pièces de parchemin individuelles : la pièce IV, marquée « 4 », est séparée de la pièce II marquée « 5 » par le fragment III. Il semble donc que cette numérotation soit placée sur des parties du manuscrit dont chacune pouvait contenir plus d'une lanière de parchemin, pour indiquer l'ordre de la couture dans le *rotulus*.

Le parchemin n'a pas été réglé. Le texte est écrit en une colonne longue et étroite. La marge de droite mesure *ca* 20 mm. La marge de gauche est irrégulière. Les sous-sections du texte sont séparées par des blancs de la largeur de 2 à 3 signes environ. Les paragraphes se terminent avec un petit cercle placé avant cet espace blanc, au coin gauche supérieur après la dernière lettre du paragraphe. Dans quelques cas, ce signe est remplacé par un *sof pasuq* (deux points superposés verticalement ; voir fig., pour le cercle : l. 2, 5, 8, 19 ; pour le *sof pasuq* : l. 15, 29).

L'écriture

Le *rotulus* est copié en écriture carrée de type oriental, analogue aux manuscrits égyptiens du début du XIe siècle. Les caractères sont exécutés avec soin et mesurent 5 × 5,5 mm environ (mesures prises sur 5 échantillons de la lettre *he*). Les traits caractéristiques de cette écriture incluent l'aspect carré des lettres, souligné par le parallélisme des traits horizontaux par rapport à la ligne de crête et des traits verticaux par rapport à la ligne de base. Les traits verticaux sont presque perpendiculaires à la ligne d'écriture. Les mots sont espacés, avec un espace de largeur inférieure à la largeur d'un *he* moyen. Les lettres sont bien détachées à l'intérieur d'un mot. Il n'y a pas de différence d'épaisseur marquée des traits horizontaux et verticaux. Les lettres *beth*, *daleth*, *he*, *kaph*, *mem* final, *samekh*, *resh* et *tav* portent souvent un petit sérif surmontant l'extrémité gauche de leur trait horizontal supérieur. Le dépassement supérieur du *lamed* est terminé par un crochet arrondi. Les lettres sont morphologiquement bien distinctes, mais dans quelques cas la confusion est possible entre *beth* et *kaph*, *he* et *heth* et *vav* et *yod*. En principe, la base du *beth* dépasse le point de rencontre avec le trait vertical de droite, tandis que la base de *kaph* s'arrête à ce point de rencontre, mais les deux lettres se ressemblent. La différence entre *he* et *heth* réside dans le fait que le trait vertical de gauche du *he* est décalé vers l'intérieur de la lettre par rapport à l'extrémité gauche de

sa barre horizontale, tandis que le trait vertical de gauche du *heth* est placé à l'extrémité gauche de la lettre, la croise et monte parfois au-dessus de la barre horizontale. Cependant, la confusion est facilitée par le fait que le trait vertical de gauche du *he* touche souvent à la barre de haut, en donnant à la lettre l'aspect fermé comme celui du *heth*. *Vav* et *yod* sont tracés avec le même *ductus* simple, d'un trait arrondi, et leur différence réside dans leur longueur. Cependant, dans plusieurs cas, le *yod* est particulièrement long, descend presque jusqu'à la ligne de base et peut être facilement confondu avec le *vav*. Les traits caractéristiques de l'écriture du *rotulus* sont cohérents avec le type d'écriture carrée calligraphique orientale attestée dans les manuscrits bibliques copiés en Égypte pendant la première moitié du XIe siècle. Exécutée avec moins de soin calligraphique, l'écriture du *rotulus* est tout de même typologiquement proche des codex bibliques de cette période, comme par exemple le « Codex de Leningrad » (MS Saint-Petersbourg, Bibliothèque nationale de Russie, Firkovicz, EBP I B 19a, les vingt-quatre livres de la Bible, copiés au Caire, en 1008, par Samuel ben Jacob¹). Sur le recto, les six dernières lignes du fragment II et tout le recto du fragment III sont en caractères plus petits et plus cursifs, dont le *ductus* et la forme suggèrent cependant que le scribe était le même que pour le reste du midrash.

Appendice. — Édition du texte

1. Fragment I (TS H 7. 21) côté chair

¹ [...] משופע ביותר והיה לבוש אסטלית ² | שהיא במאתים וארבעים ושמונה מנא ³ | וראיתיו ונודעזעתי
ונירתעתי ונפלתי לאחורי ⁴ | וחזרתני אצלו ואמרתני לו מה שמך ואמר לי ⁵ | יצחק בן הוניה שמי ואמרתני
לו כלום ⁶ | משנה יש בידך כלום אגדה יש בידך ⁷ | ואמר לי לאוו ואמרתני לו אם כן מה מלאכתך ⁸ | ואמר
לי מלמד תינוקות אני ומיד ביקשתי ⁹ | עליו ונכנס יתוש לתוך חוטמו והרגו ¹⁰ | ונעשה גל שלעצמות °
באותה השעה ¹¹ | אמר רבי יוסה ברוך המקום שבהר ¹² | בחכמים ובתלמידיהם שהם אומרים ¹³ | מלמדי
תינוקות ליבם כמלך ודעתם ¹⁴ | כתינוקות והנותן שלום למלמד תינוקות ¹⁵ | כעובד עבודה זרה והמכבדו
יורש ¹⁶ | גיהנם והשואל בשלמו כזורק אבן ¹⁷ | במרקוליס² והאומר עליו בשעת ¹⁸ | מיתתו ברוך דיין
אמת אין לו חלק לעולם ¹⁹ | הבא ועל מלמד תינוקות אומר לא יאבה ²⁰ | ייי סלח לך³ ° | אלו הם שבעה
רועים ²¹ | דויד באמצע ואדם ומתושלה ושם ²² | מימינו ואברהם ויעקב ומשה משמאל⁴ | ²³ [...] על
שבעה דברים הנגעים באים על ²⁴ [...] | ועל לשון הרע ועל גסות הרוח ²⁵ [...] | דמים ועל שבועת שקר
ועל ²⁶ [...] | גילויי עריות מנין שנ' וי[...] ²⁷ [...] | לום וג' לשון הרע מנין ²⁸ [...] | וכתוב והנה מרים⁵
²⁹ [...] | מנין ויאמר יי⁶ | ³⁰ [...] | ושפה⁷

1. Voir https://archive.org/stream/Leningrad_Codex/Leningrad; M. Beit-Arié, C. Sirat et M. Glatzer, *Codices hebraicis litteris exarati quo tempore scripti fuerint exhibentes*, Brepols, Turnhout, 1997 (Monumenta Palaeographica Medii Aevi, I), n° 17.
2. Pour le rapport entre « jeter une pierre sur un “mercuris” (statue de Mercure, hermès) » et idolâtrie, voir par exemple Mishna, Avodah Zarah IV, 1; TB, Sanhedrin 60b.
3. Dt. 29, 19. Tout ce paragraphe, l. 1-20, se trouve avec peu de changements dans éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 512-513.
4. *Huppah Elyahu*, éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 164 (avant la partie consacrée au six).
5. Num. 12, 10.
6. Gn. 2, 18 et beaucoup d'autres occurrences.
7. Is. 3, 17.

2. *Fragment II (TS K 21. 85) côté fleur*

[...]

¹ אחד ממאה [...] | ² חדש והירק¹ | [...] | ³ וזוקפין את הקומה [...] | ⁴ שמן ויין ישן² | [...] | ⁵ הגוף נהנה מהם גודגדנ[...]³ | ⁶ ואמרו חכמים גוד[...]⁷ | ⁷ מהם וממועט בנים לא יא[...]⁸ | ⁸ ביומן שלא חקשו אבל אם [...] | ⁹ לכל מהם⁹ | ¹⁰ שלוש דב' אינן [...] | ¹⁰ מהם רחיצה וסיכה ותשמיש המן[...]⁴ | ¹¹ מרחיבים את הגוף דירה נאה ואשה [...] | ¹² שלוש מיתים בלא זמנם הרחמנים ו[...]¹³ | ¹³ הדעת⁶ | ¹⁴ שלוש פעמים הכרוז יוצא מלפני [...] | ¹⁴ בכל יום ואומר אל תגעו במשיחיי ובנביאיי אל ת[רעו]⁷ | ¹⁵ תגעו במשיחיי אילו חכמים ותלמידהם ובנביאיי א[ל] | ¹⁶ תרעו אילו תינוקות שלבית רבן⁸ | ¹⁶ בשלושה דברים | ¹⁷ תלמיד חכמים⁹ ניכר בכיסו ובכוסו ובכעסו¹⁰ | ¹⁸ שלוש | ¹⁸ דב' מכהים עניו שלאדם הרואה את הקשת | ¹⁹ את הכהנים על משמרותם ואת הדיין בשעה | ²⁰ שהוא דן¹¹ | ²¹ שלוש כל שהם דגילים מוסיפים | ²¹ כח הדג והנחש והחזיר¹² | ²² שלוש עזים הם | ²² כלב בחיה תרנגול בעופות ישראל באומות ויש | ²³ אומרין אף העז בבהמה¹³ שלוש דברים | ²⁴ נאמרו בכותה הבבלי מסמא את העינים ומתיש | ²⁵ את הכח ומטמטם את הלב¹⁴ | ²⁶ ג' דברים מאריכין | ²⁶ ימיו שלאדם ואלו הן המאריך על שולחנו והמאריך בתפלתו | ²⁷ ומאריך בבית הכסא¹⁵ ניצל משלשה דב' מן הנחשים ומן עקרבין | ²⁸ ומן הרוחות רעות¹⁶ ויש אומ' אף מן המיתה שנ' הנה היום הזה ראו | ²⁹ עיניך את אשר נתנך יי היום הידי במערה ואמר להרגך ותחס עליך¹⁷ | ³⁰ ג' דב' אמר בן עזאי שראה בו ברבי עקיבא אלו הן צוארו כלפי

3. *Fragment III (TS K 21. 94) côté fleur*

¹ מערב לא פורע את עצמו עד שעה שישב ולא קינח | ² בימין אלא בשמאל¹⁸ | ³ ג' דב' מקצרין ימיו של אדם מי שנותנין | ³ לו ספר תורה לקרות ו[אי]נו קורא ומי שנותנין לו כוס של ברכה | ⁴ ואינו מברך והנוהג [גדו]לה לעצמו ויש אומ' אף הרואה [ספר] | ⁵ תורה ואינו עומד מלפניו¹⁹ | ⁶ ג' דב' ממעטיין את הזרע פת | ⁶ שלסעורים ויין רע ועשבי השדה | ⁷ ג' דב' הן מספרים | ⁷ הדריקון²⁰ וחולי מעיים וחיה²¹

1. TB, Pesahim 42a.
2. Éd. Jellinek, p. 93, l. 16-17.
3. Éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 508 ; voir TB, Berakhot 57b.
4. Éd. Jellinek, p. 93, l. 7-8 ; éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 508.
5. Éd. Jellinek, p. 93, l. 15 ; éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 508.
6. Voir Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 508.
7. Ps. 105, 15.
8. TB, Shabbat 119b ; voir Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 508.
9. Éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 508 : אדם.
10. TB, Eruvin 65b ; voir éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 508 ; éd. Jellinek, p. 94, l. 4.
11. Éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 508 ; Éd. Jellinek, p. 94, l. 18, avec des différences, ex. המה, absent dans notre version.
12. Voir éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 508 .
13. Éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 508 ; éd. Jellinek, p. 94, l. 22-24.
14. TB, Pesahim 42a ; voir éd. Jellinek, p. 93, l. 23.
15. TB, Berakhot 54b ; voir éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 508 ; éd. Jellinek, p. 94, l. 21-22.
16. Éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 508 : חיות רעות.
17. I Sm. 24, 10 ; voir éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 508.
18. Voir TB, Berakhot, 62a.
19. Éd. Jellinek, p. 94, l. 18-21, avec peu de différences.
20. Voir Jastrow, 1903, p. 335, « la goutte » ; *Ozar Midrashim*, éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 508 a l'orthographe : הדריקין.
21. Voir TB, Berakhot 25a, 57a, 62b.

ג' חייהם אינו חיים המצפה |⁸ לשלחן חברו ומי שאשתו מושלה עליו ומי שאיסורין |⁹ מתגרין¹ בו² ° ג' העושה אתם קרוב למיתה יתר מן החיים |¹⁰ ישן ועמד היוזקה³ דם עומד {ו} משמש מיטתו ועמד⁴ ° ג' דב' |¹¹ נאמרו באיספרגוס⁵ אין שותין אותן מעומד ואין מפסיקין |¹² בו ואין מסיחין אחריו⁶ ° ג' אינו רואין פני גהנם דקדוקי |¹³ עניות וחולי מעיים ובעל הרשות⁷ ° ג' דב' צוה ר' יהושע |¹⁴ את בנו אמר לו אל תעמד על המקח בשעה שאין עליך דמים |¹⁵ ואל תעש מום בעצמך אשתך טבלה [ה]זקק לה ליל הראשון⁸ ° |¹⁶ ג' קלים הן הקל מכולם סובין והקל מסובין חתן הדר בבית |¹⁷ חמיו והקל⁹ מכולם אוריה מכנים אוריה¹⁰ ° |¹⁸ דב' אמרו |¹⁸ אכל ושתה ולא הלך ד' אמות אכילתו מרקבין¹¹ וזו היא |¹⁹ תחילת ריח רעה ניצרך ואכל כנתור שהסקו על גבי |²⁰ אפרו וזו היא תחילת ריח הפה¹² ° ג' מחזירין בשר צל[י] |²¹ ויין ישן והמרחק¹³ ° ג' צועקים ואינן [נ]ענ[י]ם המלוה |²² כספו שלא בעידים ומי שיש לו אשה רעה [ואינן] מגרשה |²³ והדר בעיר רעה ואינו יוצא ממנה ויש אומ' אף המחלק |²⁴ נכסיו לבניו בחייו והקתה¹⁴ לעצמו¹⁵ ° ג' דב' נאמרו בפורך |²⁵ מרבה שיער בעפעפיים ופוסק את הדמעה¹⁶ ומעביר בת |²⁶ מלך¹⁷ ° ג' אונין¹⁸ זה את זה הכלבים והזונות ותלמידי חכמים |²⁷ שבכל (?) ° ג' אוהבין זה את זה הגיירים והעבדים והעורבים ° |²⁸ מפני ג' דב' לא יכנס אדם לחורבה מפ' השד¹⁹ מפ' מפולת ומפני |²⁹ רוח רעה²⁰ ° ג' דמעות יפות לבני אדם טו²¹ שום דמעות שלחחדל |³⁰ דמעות של שחוק²² יפה מכולם ויש אומ' דמע' של סם ° ג' דמעות |³¹ רעות לב' אדם דמ' שלעשן דמ' שלבכייה ודמ' שלבית כסא קשה |³² מכולם ° ג' דב' נאמרו בחתול אסור לקנותו ומותר להרגו |³³ ואין בו מישום גזול²³ ואין בו מישום חוסרין כיס ° אמר ר' יוחנן |³⁴ גזרו על שלש מישום שלש על בשר מפני מתנות ועל מרחצאות |³⁵ מפ' הטבילה ועל מיתים שהן נושאים ונותין ביום אידם²⁴ ° |³⁶ א' ר' יוחנן ג' דב' יפים לשניים²⁵ שאר שלשערים ומלח |³⁷ ושמן זיית ° ג' דב' צוה יוסף לאחיו אמר להם אל תפסעו |³⁸ פסיעה גסה והכניסו

1. Éd. Jellinek, p. 92-93, l. 1 : 1. ומי שיסורין באין עליו : ומי שאשתו מושלת עליו.
2. TB, Beṣah 32b.
3. Devrait être והזיק.
4. TB, Gittin 70a ; voir éd. Jellinek, p. 93, l. 8-9.
5. Asperge, Asparagus, mais aussi une boisson alcoolisée (vin ou bière avec asperge), voir par exemple TB, Qidd. 70a ; voir Jastrow, 1903, p. 56.
6. TB, Pesahim, 112a.
7. Éd. Jellinek, p. 93, l. 3.
8. TB, Pesahim, 112a.
9. Avant la correction : והלל ; corrigé dans le texte, par-dessus le premier *lamed*, et *qoph* ajouté dans la marge de droite à la hauteur de la ligne correspondante.
10. Basé sur TB, Baba Batra 98b (qui cite Ben Sira).
11. מרקבת, voir éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 508.
12. Basé sur TB, Baba Meṣi'a 113 ; voir éd. Jellinek, p. 93, l. 12-14.
13. Éd. Jellinek, p. 93, l. 17 : יין. מרחץ.
14. Ici le texte est corrompu et incompréhensible. Voir éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 508 : והקונה אדון לעצמו.
15. Éd. Jellinek, p. 93, l. 17-19.
16. Le manuscrit est fautif ici : דכעה.
17. Éd. Jellinek, p. 93, l. 21-22.
18. Doit être שואנין, voir éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 509.
19. השד, « le démon » : dans TB, Berakhot 3a on lit חשד, « la peur ».
20. TB, Berakhot 3a : ומפני רוח רעה au lieu de מפני המזיקין.
21. Devrait être של.
22. שחוק.
23. TB, Baba Qama 80b.
24. Voir TB, Yevamot 63b.
25. Éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 509 : לעינים.

חמה לעיר ואהבו זה את זה¹ ° אמ' ר' |³⁹ יאשיה ג' ד' אמר לי זעירי מישום אנשי ירושלם סוטה אם |
⁴⁰ רצה בעלה מיחול² לה בן סורר ומורה אם רצה אביו ואמו למחול לו |⁴¹ מוחלין לו זקן ממרה אם רצו בין
 עוד³ ולמחול לו וכשא באתי⁴ |⁴² והרציתי דברים לפני ר' יהודה בן בתירה על שנים הודה לי |⁴³ ועל אחד
 לא הודה לי על סוטה ובן סורר ומורה הודה לי |⁴⁴ ועל זקן ממרה לא הודה לי מפני שהו מעמיד מחלוקת
 בישראל ° |⁴⁵ [...] ד' מים ראשוניים מצוה מצעיים⁵ רשות אחרונים חובה |⁴⁶ [...] מ' פני ג' דב' אמרו
 לשמר ישראל לגוי קח לי בדינר אחד בשר |⁴⁷ [...] מישום טריפות ומשום אינוסין⁶ ° ג' נאמנין |⁴⁸
 [...] פוטרת חברותיה חיה כל זמן שהיא |⁴⁹ [...] ה אינה נאמנת אסופי |⁵⁰ [...] אמרו עליו נאסר מן | [...]

4. Fragment IV (MS Bodl. Heb. a 2 fol. 24) côté fleur

¹ שנה הא למדתה שכל המספר לשון הרע |² לוקה באחת והמקבלו לוקה בשנים מיכן |³ אמרו כל הלוקיה
 ריבית כעובד עבודה זרה |⁴ וכל המקבל לשון הרע גורם גיהנם לעצמו |⁵ אמר ה'ק' ב'ה' לגיהנם גיהנם
 פיתחי את פיד |⁶ וקבלי בעלי לשון הרע הזה אמרה לפניו |⁷ רבון העולמים אני יכולה לעמוד בו והלא |
⁸ כל העולם כולו אינו יכול לעמוד בו והלא מן |⁹ הארץ ועד הרקיע שלפי בעל לשון הרע |¹⁰ שנ' שתו
 בשמים פיהם וגו'⁷ אלא שלח בו |¹¹ חציך⁸ תחילה ואחר כך אקבלינו שנ' חצי גבור |¹² שנונים וגו'⁹ ואתה
 מלמעלה ואני מלמטה |¹³ דנים אותם ° בארבעה שבילים החמה |¹⁴ מהלכת בשנה שלושה חדשים ביישוב
 |¹⁵ |¹⁵ ושלושה חדשים במדבר ושלושה חדשים |¹⁶ בהרים ושלושה חדשים במים¹⁰ ואלו הן ניסן |¹⁷ ואייר
 וסיון ביישוב תמוז ואב ואלול במדבר |¹⁸ תשרי ומרחשון וסליו בהרים טבת ושבת |¹⁹ ואדר במים¹¹ °
 מפני ארבעה דברים המאורות |²⁰ לוקים על כותבי פלטה¹² ועל מעידי עידות |²¹ שקר ומגדלי בהמה
 דקה וקוצי אילנות |²² טובים¹³ ° מפני ארבעה דברים ממונם של |²³ בעלי בתים של ישראל נימסר ביד
 מלכות |²⁴ מפני משהי שטרות פרועים ומפני שמלווים |²⁵ ברבית ומפני שפוסקים צדקה ברבים |²⁶ ואינן
 נותנים ומפני שספיקה בידם למחות |²⁷ ואינן ממחים ° ומפני ארבעה דברים |²⁸ ממונם של בעלי בתים
 יורד לטמיון |²⁹ כובשי שכר שכיר ועושקי שכר שכיר |³⁰ ופוסקי עול מלכות מצוריהם ונותנים |³¹ על
 העניים וגסי הרוח וגסות הרוח |³² כנגד כולם¹⁴ : תנון רבנין ביזמן שהחמה |³³ לוקה סימן רע לאומות
 העולם הלבנה |³⁴ לוקה סימן רע על שונאי ישראל מפני |³⁵ שישראל מונים ללבנה ואומות העולם |³⁶
 מונים לחמה לקה במזרח סימן רע ליושבי |³⁷ מזרח במערב סימן רע ליושבי מערב |³⁸ באמצא הרקיע
 סימן רע לכל העולם כולו |³⁹ נהפכו פניו לדם חרב באה לעולם לשק |⁴⁰ חצי רעב משתלחים לעולם לדם
 ולשק |⁴¹ חרב וחצי רעב משתלחים לעולם ואין |⁴² לך אומה שהיא לוקה שאין אלוהיה לוקה |⁴³ עימה
 שנ' ובכל אלהי מצרים אעשה |⁴⁴ שפטים אני יי¹⁵ לקה בצאתו פורענות ממהרת |⁴⁵ לבוא לקה בכניסתו
 פורענות שהא לבוא |⁴⁶ ובזמן שישראל עסוקים בתורה ובמצוות |⁴⁷ ועושים רצונו של מקום אינם יריאים

1. Voir TB, Ta'anit 10b.
2. Éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 509 : מוחל.
3. La lecture de ces deux mots n'est pas claire.
4. Devrait être וכשאבתי.
5. וכשאבתי, voir TB, Hullin 105a.
6. Tosefta, Hullin, VII, 5.
7. Ps. 73, 9.
8. Ps. 144, 6 (שלח חציך).
9. Ps. 120, 4.
10. *Huppah Eliyahu*: בימים.
11. *Huppah Eliyahu*, éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 173.
12. Devrait être פלטה, « un faux document ».
13. TB, Sukkah 29a.
14. TB, Sukkah 29b.
15. Ex. 12, 12.

מכל | 48 אילו שנ' בה אמר ייי אל דרך הגוים אל תלמדו | 49 וגו' הם יחתו ואתם אל תחתו² ° שלשה³ | 50 מלכים הם מלך בבהמה השור ומלך בעופות | 51 הנשר ומלך בחיות הארץ והאדם מתגאה | 52 על כולם והק' בה' מתגאה על הגיאים⁴ ° שלושה צדיקים נקראו שמותם עד שלא | 53 ניבראו⁵ ואלו הן יצחק ושלמה ויאשיה | 54 יצחק מנין ואת בריתי אקים וגו' | 55 ושלמה | 56 מנין הנה בן נולד לך הוא יהיה וגו'⁷ ויאשיה | 56 מנין ויקרא על המזבח בדבר ייי ויאמר מזבח | 57 וגו' 8 שלושה עולמות האדם רואה | 58 אחד במעיי אימו ואחד בעולם הזה ואחד | 59 לאחר מיתה ומנין שאחר המיתה נקרא | 60 עולם שנ' כי הולך האדם אל בית עולמו⁹ : | 61 שלושה דברים אין האדם עומד עליהם | 62 החיים והבנים והמוזנות¹⁰ ° שלשה דברים | 63 אל יאמין אדם בעצמו מן הנגעים ומן היסורים | 64 ומן המזיקין¹¹ ° שלשה דברים אינן כורתים ברית | 65 עם בעליהן התורה והכרס והאשה¹² ° שלשה [...] | 66 דרקון הם אחד שלרעב ואחד שלעבודה ואחד | 67 שלכשפים¹³ ° מפני שלושה דברים לא יכנס אדן¹⁴ | 68 לחורבה מפני החשד ומפני רוח רעה ומפני המפלות | 69 אמר רבי יוסה פעם אחד נכנסתי לאחת מחורבות | 70 ירושלם להיתפלל ובא אליהו זכור לטוב והיה יושב | 71 ומשמר על הפתח וכשיצאתי אמר לי שלום עליך | 72 רבי ואמרתי לו שלום עליך רבי ומרי אמר לי מפני מה | 73 נכנסתה לחורבה הזאת אמר¹⁵ לו להתפלל אמר לי | 74 היה לך להתפלל בדרך אמר לו ניתראתי שמא | 75 יפשיקוני עוברי דרכים ואמר לי היה לך להתפלל | 76 [תפי] לה קצרה אמר רבי יוסה באותה השעה | 77 [למדת] י ממנו שלושה דברים למדתי שאין מתפללין | 78 [בחורבה ולמדתי שמתפללין בדרך ולמדתי שמתפללין | 79 תפילה קצרה ואמר לי כלום ראית בחורבה | 80 הוזה אמרתי לו שמעתי בת קול אמרת אילו

5. Fragment IV (MS Bodl. Heb. a 2 fol. 24) côté chair

ד' | 1 וגו' במה קידשו רבי אליעזר אומר בכסות נקייה | 2 וביין יפה רבי מאיר אומר¹⁶ בנר קידשו ובי | 3 היה המעשה שהיה לי נר קנין והדלקתי אתו | 4 בערב שבת והיה דלק עד מוצאי שבת ומוצאי | 5 השבת מצאתי אתו מלא שמן ורבי יוסה אומר | 6 בתבשיל קידשו מעשה באגריפס המלך שאמר | 7 לעבדו מפני מה אין את עושה לי תבשיל בחול בדרך | 8 שאת עושה לי בשבת אמר לו אדוני המלך התבשיל | 9 הוא התבשיל והתבילים הם התבילים ומניין ליתן בהם | 10 ויברך ויקדש ° ושאלו את רבי זכיי¹⁷ אמרו לו במה | 11 הארכתה ימים אמר להם מימי לא ברכתי לפני כהן | 12 ולא כינתי שם לחבירי ולא היטלתי מים בתוך ארבע | 13 אמות שלתפילה ולא נימנעתי מקידוש היום ופעם | 14 אחת לא היה לי כלום ואמה

1. Jer. 10, 2.
2. TB, Sukkah 29a.
3. Les lignes 1-49 étaient prises dans la section des « quatre », mais à partir de la fin de la ligne 49 le texte retourne à la section des « trois ».
4. Éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 506.
5. Éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 506 : נולדו.
6. Gn. 17, 21.
7. I Chron. 22, 9.
8. I Rois 13, 2.
9. Eccl. 12, 5.
10. Éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 506.
11. Éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 506.
12. Éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 506.
13. Éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 506.
14. אדם.
15. אמרתי.
16. Avant la correction : רבי אומר מאיר אומר :
17. ר' יוחנן בן זכאי : Huppah Eliyahu, p. 174.

זקינה הייתה לי ונטלה |¹⁵ כפח¹ מראשה ונתנה לי ומשכנתיו וקדשתי בו היום |¹⁶ אמרו כשמת רבי זכיי היניח לבניו שנים עשר אלף גרבית |¹⁷ שליין ° ששה דברים נאמרו ביין שלשה לטובה |¹⁸ ושלשה לרעה לעינים וללב ולדרך הארץ יפה לחיך |¹⁹ ולמיעיים ולתחתונות רע ° ששה דברים נאמרו בשמן |²⁰ שלשה לטובה ושלשה לרעה לעיניים וללב ולדרך |²¹ הארץ רע לחיך ולמיעיים ולתחתונות יפה ° ששה |²² דברים סימן יפה לחולה ואלו הן עיטוש וזיעה ושינה |²³ וקרי והילוך מיעיים כדרך הארץ עיטוש מניין שנ' עטישתיו |²⁴ תהל אור² זיעה מנין {י} ין שנ' בזעת אפך וגו'³ ושינה מניין שנ' |²⁵ ישנתי אז ינוח לי וגו'⁴ וקרי מניין שנ' יראה זרע יאריך |²⁶ ימים וגו'⁵ הילוך מיעים כדרך הארץ מניין שנ' מהר |²⁷ צעה להפתח וגו'⁶ וחלום מניין שנ' ותחלימני והחיני⁷ ° |²⁸ ששה דברים מרפ{א} ים את החולה מחוליו ורפואתם |²⁹ רפואה ואלו הן הכרוב והתרדים וסיסן יבש והקיבה |³⁰ והריאה ויותרת הכבד ויש אומרים דגים קטנים שדגים |³¹ קטנים מפרים ומרבים את הגוף⁸ ° ששה דברים מחזירין |³² את החולה לחוליו וחוליו חולי ואלו הם בשר שור ובשר |³³ צפורים וביצה צלוייה והתגלחת והחמה והחלב ויש |³⁴ אומרים אף השיחליים והגרגר ובשר צלי והמרחץ |³⁵ ובשר שמן והכבד והקשואים והאגוזים ° שש דמעות |³⁶ הם שלושה לטובה ושלושה לרעה ואלו הם דמעות הסם |³⁷ דמעת השחוק ודמעת הפירות יפות לעיניים ודמעת |³⁸ הבכי ודמעת העשן וד' בית הכסא רעות לעיניים¹⁰ ° |³⁹ ששה דברים בשידים שלושה כבני אדם ושלשה |⁴⁰ כמלאכי שרת אוכלים ושותים כבני אדם ופרים ורכים |⁴¹ כבני אדם ומתים כבני אדם ויש להם כנפיים ומהלכים |⁴² מסוף העולם ועד סופו כמלאכי שרת ויודעים מה |⁴³ שבשמים ובארץ כמלאכי שרת ואינם מגלים סוד |⁴⁴ קונם כמלאכי שרת ויש אומרים מהפכים פנים ורואים |⁴⁵ ואינן נראים כמלאכי שרת : ששה דברים נוהגים |⁴⁶ בבני אדם שלושה כמלאכי שרת ושלושה כבהמה |⁴⁷ מהלכים בקומה וקופה ומדברים בלשון הקודש |⁴⁸ ויש בהם בינה כמלאכי שרת ואוכלים ושותים |⁴⁹ כבהמה ופרים ורבים כבהמה ומיתים כבהמה ° |⁵⁰ ששה דברים משכחים את הדעת המשתכל |⁵¹ בזונות בצורות והמשתכל באיקוניות והמשתכל |⁵² ובאשה והמביט בבריתו והמפלפל בבריתו ° |⁵³ ששה דברים משכחים את התלמוד האוכל ממה |⁵⁴ שאכל ממנו העכבר והאוכל ממה שאכל ממנו החתול |⁵⁵ או נמיה והשותה משירי הרחיצה והרוחץ את רגליו |⁵⁶ זו על גבי זו והאוכל הלב שלבהמה והמזיע את עצמו |⁵⁷ בבית המרחץ ° ושאלו את רבי אליעזר מפני מה |⁵⁸ כלב מכיר את קונו ונמיה אינה מכרת את קונה |⁵⁹ אמר להם מה אם האוכל ממה שאכל ממנו העכבר |⁶⁰ משכח את תלמודו והאוכל עכבר עצמו לא כל שכן |⁶¹ שכח את קונו ° שש אישות הם אש אוכלת ולא |⁶² שותה שותה ואינה אוכלת אוכלת ושותה לא אוכלת |⁶³ ולא שותה אש אוכלת אש אש יראה מפני אש |⁶⁴ שיצאה בימי משה אוכלת ולא שותה שנ' ותצא אש |⁶⁵ מלפני יי וגו'¹¹ ואש שירדה בימי שלמה שותה ואינה |⁶⁶ אוכלת שנ' וכל בני ישראל ראים ברדת האש וגו'¹² |⁶⁷ ואש שנפלה בימי אליהו אוכלת ושותה שנ' ותפל אש יי |⁶⁸ ותאכל את העלה וגו'¹³ באיזה צד אש אוכלת ושותה |⁶⁹ זו אש שלמערכה אוכלת לחים כיבשים שותה ואינה |⁷⁰ אוכלת זו אש שלחמה מי שאחזתו חמה שותה כל משחקים |⁷¹ אבל אכילה אינו יכול לאכל אוכלת ולא שותה זו

1. Devrait être.
2. Job 41, 10.
3. Gn. 3, 19.
4. Job 3, 13.
5. Is. 53, 10.
6. Is. 51, 14.
7. Is. 38, 16.
8. Basé sur TB, Berakhot 5a.
9. ודמעת.
10. Voir éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 509.
11. Lv. 9, 24 ou Lv. 10, 2.
12. II Chron. 7, 3.
13. I Rois 18, 38.

אש | 72 שלבני אדם אוכלת כל אכילה ונכב {י}ת מפני המשקים | 73 לא אוכלת ולא שותה זו אש שלמלאכי שרת לא אוכלים | 74 ולא שותים אש אוכלת אש אילו מלאכי שרת כל | 75 מלאך שהוא נכנס למחיצתו שלחבירו מיד הוא | 76 נשרף ויש אומרים אילו מלאכי חבלה עתידים שישרפו | 77 בגיהנם אש יראה מפני אש זה יתברך שמו שלה 'ק' ב'ה' | 78 שהם מיתירים ומזדעזעים כל אישות שבעולם | 79 מפני כסא כבודו נמצאתה אומר יציאה בימי משה | 80 וירידה בימי שלמה נפילה בימי אליהו וראייה לדברי | 81 אליעזר עבד אברהם יצא בשחרית ונכנס במנחה | 82 מה שלא מצאינו באבינו יעקב יעקב אבינו גילה | 83 את האבן מעל פי הבאר ועלו המים מאליהם ומשה | 84 רבינו וגם דלה דלה לנו וגו' | 85 נמצאתה או טובה צפורנם | 85 שלא ראשונים מכריסם שלאחרונים ואש שלסנה | 86 לא אוכלת ולא שותה ואש שהבריות משתמשים בה | 87 לא אוכלת ולא שותה ואש שלצוער שותה ואינה אוכלת | 88 ואש יראה מפני אש זו אישו שלישיעיהו °

6. Fragment III (TS K 21. 94) côté chair

[...] סובלים | 2 [...] רוח מפזרתם | 3 [...] סובלים אותה האדם | 4 [...] מבטלתו ומחשבה קשה | 5 [...]]
יה והיין קשה והשנה מבטלתו | 6 השינה קשה ו[...] ות מבטלה ואשה רעה | 7 קשה מכולם ומלאך המוות קשה מכולם | 8 וצדקה גדולה מכולם שנ' וצדקה תציל ממות ° | 9 עשרה כמזורים ואינן ממזרים בני | 10 נידה ובני נדוי ובני אמה ובני אנוסה ובני שנואה | 11 ובני שכורה ובני גרושת הלב ובני תמורה | 12 ובני שנאה ובני ישנה ויש אומרים אף בני | 13 מפותה ובני חצופה ובני איבה והבוועל ארוסתו | 14 בבית חמיו °
עשרה דברים ממעטים כוחו | 15 שלאדם ואילו הם החמה ופת חמה והיין על | 16 הקרקע והיין על מיטה קצרה ומנעל דחוק | 17 והריגת נחש וקפיצת נהר וכסות שלא בזמנה | 18 ופסיעה יתירה והזקת דם בכפליים ומשאור | 19 כבד ביותר ° 3 עשר תקנות התקין עזרא | 20 הסופר התקין שיהיו קוראים בתורה בשיני | 21 ובחמישי ושיהיו דנים בשיני ובחמישי | 22 ושתהא האשה משכימת ואופה בערבי | 23 שבתות כדי שתהא הפת מצוייה ל[ע]ניים | 24 ושיהווא אוכלים שום בערבי שבתות כדי | 25 שזיקק בלילי שבת לענייה ושיהווא הנשים | 26 מספרות בבית הכסא כדי שלא יבוא וישב | 27 ביניהם ושתהא חופיפת תחילה ובודקת | 28 את עצמה וטובלת וטובלת כדי שתזקק לבעלה | 29 בטהרה שלימה והתקין טבילה לבעלי | 30 קראיים ושייהווא הרוכלים מחזרים בעיירות | 31 ושתהא האשה חוגרת בסניר [...] | 32 האשה יושבת ומכבדת ביתה ° 4 | 33 מעשה ברובה אחת שהייתה יושבת ומכבדת | 34 את ביתה ובא עליה כלב כופרי ורבעה ובא | 35 מעשה לפני רבי והכשירה לכהן ° 5 עשרה | 36 קבים חנופה ירדו לעולם תשעה נטלה בכל | 37 ואחד כל העולם

1. Ex 2, 19.

2. Le paragraphe 1. 9-14 a son parallèle dans la *Masekhet Kallah Rabbati*, ch. 1, halakhah 16 : מכאן אמרו עשרה : בני נדוי, בני נדוי, בני נדוי, בני נדוי, בני אמה, בני שנואה, בני אנוסה, בני מפותה, בני גרושת הלב, בני תמורה, בני כמזורים ואינם ממזרים, ואלו הן, בני נדה, בני נדוי, בני אמה, בני שנואה, בני אנוסה, בני מפותה, בני גרושת הלב, בני תמורה, בני כמזורים ואינם ממזורים. *Masekhet Kallah Rabbati* est un traité mineur du Talmud babylonien, ajouté au traité *Neziqin*, à la suite de la *Masekhet Kallah*. Higgins, l'éditeur des traits mineurs du TB considère que *Masekhet Kallah Rabbati* est l'œuvre de R. Eliezer ben Hyrcanos, d'autres chercheurs le datent de l'époque des Gaonim, et l'attribuent à Yehudai Gaon (viiie siècle), ou à son disciple Rabah.

3. Plusieurs passages dans la littérature rabbinique énumèrent des éléments qui « amoindissent les forces de l'homme ». Aucune de ces listes n'est identique à notre passage. Une source contenant plusieurs expressions qui se trouvent également dans notre texte est TB, *Gittin* 70a.

4. Les « Dix taqqanot d'Ezra » se trouvent dans TB, *Baba Qamma* 82a-b. Une liste similaire à la talmudique se trouve dans le *Sefer Halakhot Gedolot*, par. 75, p. 683 et *She'iltot* de R. Aha de Shabha, *parashah* Aharei mot, she'ilta 96. Notre texte contient quelques différences par rapport à ces sources : on y ajoute deux éléments absents dans la liste talmudique : « que les femmes parlent quand elles sont aux toilettes pour qu'il ne vienne pas s'asseoir parmi elles » et « que la femme doit rester à l'intérieur pour s'occuper de la maison ». Ce dernier élément constitue un lien avec le passage suivant concernant une jeune fille violée par un chien.

5. Le passage concernant une jeune fille violée par un chien et la permission de son mariage à un kohen, introduit ici par enchaînement avec les derniers éléments des « taqqanot Eliyahu », *מכבדת את הבית*, qui se

כולו ° עשרה כבים כשפים | 38 ירדו לעולם תשעה נטלה מצרים ואחד כל | 39 העולם כולו ° עשרה קבים זנות ירדו לעולם | 40 תשעה ירדו לעולם נטלו ישמעאלים ואחד כל העולם | 41 כולו ° עשרה קבים יופי ירדו לעולם תשעה | 42 נטלו בנות ישראל ואחד כל העולם כולו ° | 43 עשרה קבים חכמה ירדו לעולם תשעה נטלה | 44 ארץ ישראל ואחד כל העולם כולו ° עשרה | 45 קבים גסות ירדו לעולם תשעה נטלה עילם | 46 ואחד כל העולם [כנ] לו ° עשרה קבים כח ירדו | 47 לעולם תשעה נטלה פרס ואחד כל העולם כולו ° | 48 עשרה קבים עושר ירדו לעולם תשעה נטלה | 49 רומי ואחד כל העולם כולו ° עשרה קבים כינים | 50 ירדו לעולם תשעה נטלה מדיי ואחד כל העולם כולו °

7. Fragment II (TS K 21. 85) côté chair

ה' ° עשרה קבים עוונות ירדו לעולם תשעה נטלה בבל | 2 ואחד כל העולם כולו ° אחד עשר דבר רובם קשה | 3 ומעוטם יפה ואילו הם הילוך הדרך ודרך הארץ והזקת דם | 4 והשינה והעשר והמלאכה והחמים והיין והמלח והשאור | 5 והס ורבנות ° אחד עשר דבר מרבים את הזרע ואילו הם | 6 השום והביצים וחלגלוגות והחלב והגבינה והגרגרת ובשר | 7 שמן ויין ישן וגריסים שלפול והמורייס והאתרוג ויש | 8 אומרים אף התמרים ° אחד עשר דבר ממעטים כוחו | 9 שלאדם ואילו הם הלב מבין והכליות יועצות והקנה | 10 מוציא את הקול והפה מדבר והלשון מחתך ושפתיים | 11 גומרות והריאה שואבת כל מיני משקה והוושט מכנים | 12 כל מיני מאכל והטחול שוחק והכבד כועסת והמרה | 13 זורקת בה ומניחתה והקורקבן טוחן | 2 והקיבה ישינה | 14 בזמן שהקורקבן ישן הקיבה נועירת ובזמן ששניהם | 15 ישינים אין אדם מת בעולם : 3 שלושה עשר דבר | 16 נאמרו בגשמים ואילו הן משקה ומרווה ומשביע ומזבל | 17 ומעדן ומוליד ומצמיח ומבטל את הגזירה ופוחיח [...] | 18 ומניח דעת הבריות ומשביע את הרעיבים ונותן [...] | 19 ולחם לאוכל : ° ארבעה עשר דברים [...] | 20 מצלת מן החמה ומן הצינה ומן הי [...] | 21 ומחכימת פיתו וזכה ללמד וזכה ב [...] | 22 ותלמודו מתקיים ואין בשרו [...] | 23 ואינו מתאוה לאשה אחר [...] | 24 השרצים שבבני מעיים : [...] | 25 מביאים את האדם לידי [...] | 26 ושפיכות דמים ושבע [...] | 27 וגסות הרוח והגזול את [...] | 28 שקרים ועז פנים וה [...] | 29 את הכשירים : [...] | 30 וישת וישכר

retrouve dans le passage concernant la fille et le chien, a sa source dans le TB, Yevamot 59b. Voir aussi *Sefer Halakhot Gedolot*, par. 29, p. 292, où le texte est très similaire, mais l'existence d'une version alternative remplaçant le chien par un singe est mentionnée.

1. Barré pour corriger dans le texte.
2. Avant la correction : טוען.
3. La source de ce passage, avec quelques différences, est TB, Berakhot 61a-b. Dans le Talmud, ce passage se trouve dans la discussion sur la situation du « mauvais penchant » dans le corps humain. La même liste, cette fois-ci organisée selon la structure numérique (dix plutôt que onze, comme ici), se trouve dans le midrash Lévitique Rabah, parashah Va-yiqra, 4. Ici, les membres anatomiques sont décrits comme « servant l'âme ». Le même sens fondé sur la dichotomie de l'âme et du corps se trouve dans midrash Kohelet Rabah, 7. Dans *Hupat Eliyahu*, éd. Eisenstein, *Ozar Midrashim*, p. 178, une liste analogue (de douze membres) est employée dans le sens du passage du TB, Berakhot 61a-b, comme l'énumération des membres créés pour servir les fonctions vitales de l'homme (sans la dichotomie âme-corps qui se trouve dans les midrash Lévitique Rabah). Aucune de ces sources n'énumère les membres et leurs fonctions dans le contexte des facteurs qui « amoindrissent les forces de l'homme ».

T-S. K21. 85

וְשָׂרָה קָבוֹם עֲנוּתָהּ יִרְדּוּ לְעֵלִים תִּשְׁעָה נְמִלָּה בְּבֵל
 וְיִזְחַד כָּל הָעֵלִים כְּהוּ • אַחַר עֲשׂוֹר דְּבַר רֹבֵם קִשָּׁה
 וּמַעֲוָטִים יִסָּף וְאִילוֹתָם וְהַלֹּךְ חֲדָרָךְ וְיִרְדַּךְ הָאָרֶץ וְהַקֹּת דָּם
 וְהַשִּׁנָּה וְהַעֲשֹׂר וְהַמְלֵאכָה וְהַחֲמִים וְהַיִּץ וְהַמְלַח וְהַשְׁמֵר
 וְהִסְוֹרְבֻנֹת • אַחַר עֲשׂוֹר דְּבַר מִתְּבִים אֶת הַיִּרְעָ וְאִילוֹתָם
 הַשּׁוֹם וְהַבְּיָעִים וְהַלְמִזְוֹת וְהַחֲלֵב וְהַלְבִּיטָה וְהַלְגִּרְתָּ וְהַבִּישׁ
 נִשְׁכָּן וְנִזְן וְנִשָּׁן וְנִרְיָמִים שְׁלֵפָה וְהַמְוִרִים וְהַאֲסִזְזָ וְיִשִּׁי
 אֲוִמְרִים אֶף הַקְמָרִים • אַחַר עֲשׂוֹר דְּבַר מִמְעִשִׁים כְּוֹחַ
 שְׁלֵאֲרֵם וְאִילוֹתָם הַלֵּב מִבֵּין וְהַכְּלִיקָתָ וְיַעֲנֵתָ וְהַקְנִידָ
 בְּיָעִיָּא אֶת הַקּוֹל וְהַפָּה מִדְּבַר וְהַלְשׁוֹן מִחֲתָק וְשַׁפְתֵּימָם
 וְנִמְדֹת וְהַדִּיאָה שׁוֹאֲבֵת כָּל מִיַּעַן מִשְׁקָה וְהוֹוִשְׁטָמְכֵנִם
 כִּי מִיַּעַן מֵאֵכֶל וְהַשְׁחֹל שׁוֹחֵק וְהַכְּבֵד כִּי עֲשֵׂתָ וְהַמְרֹד
 עֲרִיקָתָ בָּהּ וּמַעֲנִחָתָהּ וְהַקּוֹרְקֵבֵנִי וְהַקִּיבָה יִשְׁיַעַד
 בִּזְמַן שֶׁהַקּוֹרְקֵבֵנִי וְשֵׁן הַקִּיבָה עֲעֵרְתָּ וּבִזְמַן שֶׁשְׁנֵימָם
 יִשְׁיָעִים אֵין אֲדָם מִהַיָּעִים • שְׁלוֹשָׁה עֲשָׂר דְּבַר
 נִאֲמָרוּ בְּגִשְׁמִים וְאִילוֹתָם מִשְׁקָה וּמְרוּוָה וּמִשְׁבִּיעַ וּמְרֹד
 וּמַעֲדָן וּמְלִיד וּמַעֲמִיחַ וּמַבְטֵל אֶת הַתִּירָה וּפְוֹתִיחַ
 וּמַעֲנַח דַּעַת קְבֵרֹת וּמִשְׁבִּיעַ אֶת הַדְּעֵלִים וְעַתָּה
 וְלָחֵם לְאוֹכֵל • אֲרִבְעָה עֲשָׂר דְּבָרִים •
 מִיַּעַל תִּבְּן חֲמָה וּמִן הַיָּעֵנָה וּמִן הַיָּעֵנָה
 וּמַחְבִּימָת פִּיתֵי וּזְכָה לְלַמֵּד וּזְכָה בְּיָד
 וְתִלְמוּדוֹ מִתְקִיִּים וְאֵין בְּשֵׁרוֹ
 וְאֵינוֹ מִתְאֹוּהָ לְאִשָּׁה אַחֲרָיִךְ
 הַשְׂרָעִים שְׁבַבְעַ מַעֲנִים •
 מִבְּיָאִים אֶת הָאָדָם לִידֹן
 וְשׁוֹפִיבֹת דְּמִים וְשְׁכֹוֹעַ
 וְגִסּוֹת הָרוּחַ וְהַגִּזְלֵי אֶת
 שְׁקָרִים וְעַפְנֵם וְהַ
 אֶת הַכְּשָׁרִים •
 וְיִשֵּׁת וְיִשְׁכַּר

T-S K21. 85.....
 cm _____
 ins _____

TS K 21. 85, côté chair (fragment II verso)